

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT RƏSSAMLIQ AKADEMİYASI**

Əlyazması hüququnda

AYNURƏ ABDULLA QIZI HAŞİMOVA

**DİZAYN TƏRKİBLİ TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏT
MƏŞĞƏLƏLƏRİNDƏ UŞAQLARIN BƏDİİ TƏFƏKKÜRÜNÜN VƏ
QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAFI İMKANLARI**

İxtisas: 6217.01 – «Texniki estetika və dizayn»
5801.01 – «Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və
metodikası»

Sənətsünashıq və pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun “Heraldika və dizayn” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Vidadi Cəmil oğlu Xəlilov**
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
Pedaqoji və Sosial Elmlər Akademiyasının
həqiqi üzvü, Azərbaycan Respublikasının
əməkdar müəllimi

Elmi məsləhətçi: **İmaş Adışirin oğlu Hacıyev**
sənətsüənəslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəsmi opponenlər: **Müseyb İbrahim oğlu İlyasov**
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Tamilla Şahbaba qızı Məmmədova
sənətsüənəslıq üzrə fəlsəfə doktoru , dosent

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti**

Müdafiə 24 noyabr 2014-cü il saat 11 -⁰⁰ -da Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasında fəaliyyət göstərən FD. 02.191 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1029, Bakı şəhəri, H. Əliyev prospekti 26,
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası

Dissertasiya ilə ADRA- nın elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat 24 oktyabr 2014-cü ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya şurasının elmi katibi:
sənətsüənəslıq üzrə fəlsəfə doktoru

X.Z. Əsgərova

TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Keçən əsrin sonlarında Dövlət Müstəqilliyini qazanmış respublikamızda bütün sahələr, o cümlədən bədii-estetik mədəniyyət üzrə geniş yenidənqurma işlərinə, bu istiqamətdə bədii-estetik fəaliyyətə geniş yer verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında estetik mədəniyyətin daha da inkişafında mühüm rol oynayan bədii-estetik təhsil sisteminə xüsusi diqqət yetirilməsi, bu prosesdə uşaq və yeniyetmələrin hazırlıq səviyyəsinin, bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin üzə çıxarılmasına mühüm dövlət əhəmiyyəti kəsb edən bir iş kimi baxılması təqdirəlayiq hal kimi nəzərə çarpır. Təsədüfi deyil ki, ulu öndərimiz, ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin hələ 24 avqust 1998-ci ildə xüsusi fərmanla təsdiq etdiyi «Uşaq hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda problem xarakterli həmin məsələyə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Müstəqil Respublikamızın mənəvi həyatında çox böyük təsir qüvvəsinə malik olan qanunun 11-ci maddəsində deyilir:

«Hər bir uşağın hərtərəfli inkişaf etmək, milli və ümumbəşəri dəyərlərə uyğun, humanizm və əxlaqi prinsiplər əsasında tərbiyə almaq hüququ vardır.

Uşağın tərbiyəsi ailədə, məktəbdə, məktəbəqədər və məktəbdənkənar uşaq təlim-tərbiyə müəssisələrində aparılır.

Dövlət uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətinin, estetik tərbiyəsinin inkişafı üçün müxtəlif müəssisələr yaradır. Habelə belə müəssisələrin yaradılmasında ictimai təşkilatlara köməklik göstərir»¹.

Göründüyü kimi dövlətimiz hələ erkən yaşlarından uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına xüsusi qayğı göstərilməsini və bu işdə məktəbəqədər və məktəbdənkənar tərbiyə eləcə də sənət profilli müəssisələrin şəbəkəsinin hər vasitə ilə genişləndirilməsini təxirəsalınmaz vəzifələrdən sayır. Əlbəttə, «Uşaq hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətlərinin daha ahəngdar şəkildə inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsi öz növbəsində incəsənətin müxtəlif sahələri, təsviri incəsənət və o cümlədən dizayn sənəti vasitəsilə bədii təfəkkürün inkişaf istiqamətlərini

¹ «Uşaq hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Təhsil, 1998, s.12

müəyyənləşdirmək zərurətini qarşıya qoyur.

Uşaqların və yeniyetmələrin bədii yaradıcılıq, bədii ifaçılıq qabiliyyətlərinə xüsusi diqqət yetirən və bunun üçün hər cür şərait yaradan ulu öndərimiz Heydər Əliyev problemin ictimai mənasını, mühüm dövlət əhəmiyyəti kəsb etməsini nəzərə çatdıraraq deyirdi:

«... Uşaqlar bizim gələcəyimizdir. Uşaqlar həyatımızı şənləndirən, bəzəyən, gözəlləşdirən doğma övladlarımızdır... Azərbaycan dövlətinin bu qədər gözəl övladları var və onlar üç yaşında, dörd, beş, altı yaşında belə istedadla malikdirlər. O şeirləri ki, siz deyirsiniz, gənclərin də çoxu deyə bilməz. Siz ki, belə gözəl rəqs edirsiniz bunu çoxları edə bilməz. O mahnıları ki, siz oxuyursunuz, onları çoxları oxuya bilməz. Bu sizin nə qədər istedadlı olduğunuzu göstərir və hər birinizin uşaq vaxtlarından özünü ifadə etmək iradəinizi göstərir»².

Təsviri fəaliyyət təsviri incəsənətin ayrı-ayrı növ və janrları müxtəlif nəsilədən olan insanların, o cümlədən uşaqların və yeniyetmələrin bədii-estetik inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Apardığımız müşahidələr göstərir ki, uşaqların təsviri fəaliyyəti ilə bağlı həmin cəhətlər mahiyyəti etibarilə dizayn sənəti ilə əlaqədardır. Çünki, dizayn sənətinin mahiyyətindən, əsas komponentlərindən bəhs edərkən müəyyən bir əşyanın və mühitin məkan və formasını yaratmaq üçün öncə layihə xarakterli cizgilərlə işləmək, onların şəklini çəkmək, müvafiq rəsmlər əsasında kompozisiya qurmaq lazım gəlir.

Müşahidələr, uşaq və yeniyetmələrin müxtəlif mövzulu əl işlərinin təhlili göstərir ki, hələ məktəbəqədər dövrdən başlayaraq uşaqlar dizayn sənətinə böyük maraq göstərilir. Deməli, indiki şəraitdə uşaqların dizayn sənəti üzrə ilkin bacarıq və qabiliyyətlərini, bədii təfəkküründə nəzərə çarpan cəhətlərini elmi əsaslarla öyrənib ümumiləşdirmək mühüm əhəmiyyət kəsb edən problem kimi diqqət mərkəzinə gəlir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Uşaqların bədii yaradıcılıq qabiliyyətinin erkən yaşlarından başlayaraq incəsənətin müxtəlif növ və janrları vasitəsilə inkişaf etdirilməsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Təsviri fəaliyyət və onun mühüm tərkib hissəsi olan dizayn sənəti vasitəsilə müxtəlif yaş qrupuna malik olan uşaqların bədii qabiliyyətlərinin inkişafı xüsusi olaraq tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bununla belə, araşdırmalar göstərir ki, istər Azərbaycan istərsə də rus dilində keçən əsrin ikinci yarısından başlayaraq nəşr edilən monoqrafiyalarda, eləcə də nəzəri

² Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 2002, s. 337

mahiyyət kəsb edən ixtisas ədəbiyyatında problemin bir sıra məsələləri öz əksini tapmışdır.

L.A.Vasilyevskayanın «Xüsusi rəsm» (M., 1984), V.A.Qlinkanın «Məktəblilərin müasir interyer incəsənəti» (M., 1984), V.F.Rinqe və V.V.Senkovskiyn «Dizayn nəzəriyyəsi və metodologiyasının əsasları» (M., 2001) adlı əsərlərin rus dilində Moskvada nəşr olunması problem üzrə işləyən tədqiqatçılar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Problemin dairəsində dəyərli tədqiqatları ilə tanınan görkəmli sənətşünas alimlərdən Ə.A.Salamzadənin ali məktəbdə tədrisin elmi əsaslarda qurulmasına həsr olunan «Dizayn tarixi» (Bakı, 1995) metodik vəsaiti, İ.A.Hacıyevin «Dizayn, əşya-məkan mühitinin qavranılması problemləri» mövzusunda fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası tədqiq etdiyimiz problem baxımından xüsusi maraq doğurur. Çünki həmin əsərlərdə dizayn sənətinin ümumi yaradıcılıq prosesindəki rolu, əhəmiyyəti, inkişaf yolları faktik materiallar əsasında nəzərə çatdırılır ki, bunlar da problemin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə başlıca məsələlərin həllinə zəmin yaradır.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda müxtəlif yaş qrupuna malik olan uşaqların bədii təfəkkürünün inkişafında mühüm rol oynayan dizayn sənəti və onun başlıca komponentlərindən sayılan mövzu, forma yaranma, ifadə vasitələri seçməklə müəyyən bir obyektin təsvirinə, kompozisiya əsasında estetik qurulmasına qüvvətli təsir göstərən təsviri fəaliyyətinin inkişafı imkanlarına dissertasiyalar səviyyəsində xüsusi tədqiqatlar həsr olunmamışdır. Bununla belə, etiraf etməliyik ki, Azərbaycan mühitində yetişən uşaqların bədii təfəkkürünün inkişafında mühüm rol oynayan təsviri sənətin roluna, əhəmiyyətinə dair namizədlik (indiki fəlsəfə doktoru) dissertasiyaları yazılmış müxtəlif vaxtlarda müdafiə olunmuşdur.

Soltan Atayevin «İbtidai sinif şagirdlərinin estetik tərbiyəsində Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənət materiallarından istifadə yolları» (1994), Fərahim Zeynalovun «İbtidai siniflərdə təsviri sənətin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi» (2004), Yeganə Cəlilovanın «İbtidai siniflərdə naturadan rəsm tədrisi üzrə işin sistemi» (2007), Şahnisə Vəliyevanın «Kiçikyaşlı məktəblilərin estetik tərbiyəsində təsviri incəsənət nümunələrindən istifadənin imkanları və yolları» (2008) və s. mövzularda dissertasiya işləri birbaşa dizayn sənəti vasitəsilə uşaqların və yeniyetmələrin bədii qabiliyyətlərinin inkişafına həsr olunmasa da, təsviri fəaliyyətdə xüsusi yer tutan mövzu, forma, mütənəsiblik, konstruksiya anlayışlarının və bunlarla bağlı bacarıq və qabiliyyətlərin aşılmasına lazımi diqqət yetirilmişdir.

Heç şübhəsiz, uşaqların bədii təfəkküründə dizayn sənətinin inkişafı problemlərini araşdırarkən həmin tədqiqatlara da istinad etmək lazım gəlir. Buna görə də problemin aktuallığını nəzərə alaraq. «Dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələlərində uşaqların bədii təfəkkürünün və qabiliyyətlərinin inkişafı imkanları» mövzusunda dissertasiya üzərində işləməyi lazım bildik.

Tədqiqatın obyektı. Uşaqların bədii təfəkkürünün və qabiliyyətlərinin inkişafı prosesidir.

Tədqiqatın predmeti. Dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələlərində uşaqların bədii və texniki təfəkkürünün, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinin əsas vasitələri, forma və yollarıdır.

Tədqiqatın məqsədi. Dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələlərində müxtəlif yaş qrupuna malik olan uşaqların bədii təfəkkürünü, yaradıcı qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyin forma və yollarını müəyyənləşdirmək, bu istiqamətdə onların estetik mədəniyyətinin inkişafına nail olmaq.

Tədqiqatın gedişi prosesində belə bir fərziyyə əsas götürülmüşdür ki, əgər dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələlərində məktəbəqədər dövrdən başlayaraq müxtəlif yaş qruplarını əhatə edən uşaqlara düzgün istiqamət verilərsə, bu sahədə onların yaradıcı fəaliyyətini üzə çıxaran iş formalarına istinad olunarsa, eyni zamanda ayrı-ayrı əl işləri müvafiq sərgilərdə, müsabiqələrdə müntəzəm, sistemlə nümayiş etdirilərsə, onların təsviri fəaliyyəti, yaradıcılıq qabiliyyəti, həyata, ətraf aləmə estetik münasibəti daha da inkişaf edə, formalaşar.

Tədqiqatın məqsədindən və işçi fərziyəsindən asılı olaraq qarşıya aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuşdur:

1. Problemin mövcud elmi-ixtisas ədəbiyyatında, eləcə də müvafiq proqram və tədris vəsaitlərində qoyuluşunu öyrənmək.

2. Dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələlərinin əsas mahiyyətini, xarakterik cəhətlərini diqqət mərkəzinə gətirmək.

3. Dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələləri vasitəsilə, uşaqların bədii qabiliyyətlərinin inkişafı üzrə mövcud vəziyyəti öyrənib, ümumiləşdirmək.

4. Dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələlərinin uşaqların bədii təfəkkürünün, qabiliyyətlərinin inkişafına təsir imkanlarını nəzərə çatdırmaq.

Tədqiqatın metodoloji əsasını dialektik idrak və inikas nəzəriyyəsi, fakt və hadisələrə dialektik yanaşma, pedaqoji prosesin ayrı-

ayrı mərhələlərin öyrənmək, dəyişdirmək məqsədilə tətbiq olunan prinsiplərin, metodların məcmuu təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Aşağıdakı metodlara istinad olunmuşdur:

1. *Nəzəri təhlil.* Problemlə bağlı fəlsəfi, psixoloji, sənətsünaslıq, pedaqoji, metodik əsərlər öyrənilmiş, müxtəlif anlayışların mahiyyəti diqqət mərkəzinə gətirilmişdir.

2. *Sənədlərin öyrənilməsi və təhlili.* “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda uşaqların hərtərəfli inkişafı ilə bağlı əks etdirilən müddəalar, habelə məktəbəqədər dövrdən başlayaraq uşaqların təhsil-tərbiyəsi ilə bağlı nəşr edilən proqramlar, onların müvafiq bölmələri öyrənilmiş, bir sıra başlıca fikir və müddəalara əsaslanaraq, tədqiqatın ayrı-ayrı mərhələləri üçün düzgün istiqamət götürülmüşdür.

3. *Müşahidə.* T.İsmayılov adına “Uşaq dünyası” qalereyasının rəsm-təsviri incəsənət dərnəklərində iştirak edən uşaqların bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf xüsusiyyətləri müşahidə olunmuşdur.

4. *Dizayn tərkibli rəsm işlərinin nümayişi.* “Uşaq dünyası” qalereyasında keçirilən müxtəlif adda müsabiqələrdə nəşr olunan silsilə albomlarda uşaqların müxtəlif adda rəsm işləri nümayiş etdirilmiş, fərqlənənlər xüsusi diplomlarla təltif olunmuşdur.

Tədqiqatın mənbələri: Uşaqların hərtərəfli, ahəngdar inkişafına həsr edilmiş dövlət sənədləri, proqramlar, uşaq və yeniyetmələrin rəsmlərini əks etdirən və müxtəlif devizlərlə keçirilən müsabiqələrin nəticələrini göstərən, müxtəlif vaxtlarda nəşr olunan məcmuələr, albomlar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, dizayn tərkibli incəsənət məşğələlərinin uşaqların bədii və texniki təfəkkürünün, qabiliyyətlərinin inkişafına göstərdiyi təsir imkanları araşdırılmış, diqqət mərkəzinə gətirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələlərinin uşaqların bədii təfəkkürünün, bədii qabiliyyətlərinin inkişafına göstərdiyi təsir imkanları, bu sahədə müəyyənləşdirilən iş formaları estetika və pedaqogika elminin müvafiq bölməsini zənginləşdirməyə zəmin yaradır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat materiallarından və əldə olunan nəticələrdən xüsusi kurslarda, problemlə bağlı tədris vəsaitlərinin hazırlanmasında, habelə təkmilləşdirmə, ixtisasartırma kursları üzrə mühazirə və seminar məşğələlərində istifadə oluna bilər.

Müdafiəyə təqdim olunan müddəalar:

1. Dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələləri uşaqların bədii və texniki təfəkkürünün, qabiliyyətlərinin inkişafında xüsusi yer tutur.
2. Dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələlərində uşaqların ətraf aləmə, əşya və obyektlərə bədii-estetik münasibəti daha real şəkildə nəzərə çarpır.
3. Uşaqların bədii marağı, gördükləri həyat hadisələrini yaradıcılıqla əks etdirmək bacarığı dizayn tərkibli süjetli rəsmlər üzrə davamlı inkişaf tərzində özünü göstərir.
4. Dizayn tərkibli təsviri incəsənət məşğələlərinin müntəzəm, sistemlə keçirilməsi bədii və texniki təfəkkür çevikliyinə, bədii və texniki qabiliyyətlərin inkişafına, formalaşmasına zəmin yaradır.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun “Heraldika və dizayn” şöbəsində yerinə yetirilmiş və müzakirə olunmuşdur. Dissertasiyanın əsas məzmunu, nəticələri müvafiq elmi-nəzəri jurnallarda, elmi əsərlərdə, respublika miqyaslı elmi konfrans və seminarlarda dinlənilmiş və nəşr olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, 6 yarım-fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından və illüstrativ əlavələrdən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekti, predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodoloji əsası, metodları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, nəticələr haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslı *“Dizayn sənəti ünsürlərinin uşaqların bədii təfəkkürünün, qabiliyyətlərinin inkişafında mövqeyi və əhəmiyyəti”* adlanır. İki yarım-fəsildən ibarətdir. *“Mövcud ədəbiyyatda problemin qoyuluşu”* adlanan birinci yarım-fəsildə tədqiq olunan mövzunun əsas mahiyyəti üzərində dayanılır. Qeyd olunur ki, tədqiqatın səmərəliliyinə, uğurla başa çatmasına təsir göstərən əsas amillərdən biri mövzunun, problemin elmi-ixtisas ədəbiyyatında qoyuluşu məsələlərinin öyrənilməsidir. Belə ki, elmi-ixtisas ədəbiyyatında tədqiq olunan problemlərin əsas mahiyyətini, bir sıra başlıca cəhətlərini diqqətlə nəzərdən keçirmədən əsaslı fikirlər mühakimələr irəli sürmək mümkün deyil.

Elmi-ixtisas ədəbiyyatında problemin qoyuluşu məsələlərini diqqətlə öyrənmək, müəyyən təhlil aparmaq öz növbəsində müəyyən fikir ayrılıqlarına da son qoyur. Bu da məlumdur ki, dizayn sənətinə, onun təhsil və tərbiyəvi əhəmiyyətinə dair deyilənlərə, yazılanlara münasibət də birmənalı deyil. Bəziləri dizayn sənətini ancaq memarlıqla, şəhər, yaşayış sahəsi salmaq kimi yenidənqurma işləri ilə məhdudlaşdırırlar. Digərləri isə istehsal olunan sənaye məhsullarının istehlak mallarının bədii-texniki layihələndirilməsi, modelləndirilməsi ilə əlaqələndirirlər. Əlbəttə, hər iki qrupa aid mövqelərdə, deyilən fikirlərdə müəyyən həqiqətlərdir. Bununla belə etiraf etməliyik ki, **dizayn** bir söz, termin kimi daha geniş mahiyyətə, əhatə dairəsinə malikdir. Bu cəhətə müxtəlif məzmunlu lüğət-ensiklopediyalarda verilən izah və şərhlərdə də rast gəlmək olur.

«Dizayn (ing. Design layihələndirmək, çəkmək, plan, layihə, rəsm, kompozisiya) – əşyaların layihələşdirilməsində insanın əmək, məişət və istirahət şəraitinin əlverişliliyini nəzərə almaqla onların estetik cəhətdən harmonikliyini təmin edən fəaliyyət sahəsi. Dizayn əsaslı şəkildə 20-ci əsrin əvvəllərində formalaşmışdır. Dizayn müasir cəmiyyətin mürəkkəb fəaliyyətinə müvafiq olaraq maddi mühitin məqsədəuyğun qurulması üçün nümunələr işləyib hazırlayır. Bəzən dizaynı onun təkcə bir sahəsi-sənaye məhsullarının estetik xüsusiyyətlərinin layihələndirilməsi kimi başa düşürlər. Lakin dizayn daha geniş ictimai texniki problemləri (istehsalat fəaliyyəti, istehlakı, adamların maddi mühitdə yaşayışını və s.) əhatə edir»³.

«Dizayn» anlayış və onun mahiyyəti ilə bağlı verilən izahlı şərhdə təsviri fəaliyyətin bir neçə əsas komponenti üzərində dayanılır. Onlara iki mənada - dar və geniş mənada yanaşmaq lazım gəlir. Orada göstərilən komponentlərə dar mənada yanaşarkən «çəkmək» (bu həm də şəkil çəkmək mənasını verir), «rəsm», «kompozisiya» üzərində dayanmaq zərurəti yaranır. Bunlar sırf rəsmetmə-rəssamlıq fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Dizayn sənətinin mahiyyəti ilə bağlı göstərilən digər komponentləri – «layihələşdirmək», «plan», «layihə» isə məhz dizayn sənəti üçün spesifik olan modelləşdirmə ilə əlaqədardır. Burada problemin belə bir cəhətini də unutmaq olmaz ki, layihələşdirmək, layihə qurmaq prosesləri də rəsmə bağlı keçinə bilmir. Müxtəlif əşya və obyektlərin müəyyən sistemlə daha aydın şəkildə nəzərə çatdırılmasında rəsm, rəsmxət əsas vasitələr kimi mühüm rol oynayır.

³ Azərbaycan sovet ensiklopediyası. III cild, Bakı: 1979, s. 446

Problemin belə bir cəhəti də xüsusi maraq doğurur ki, istər rus və istərsə də Azərbaycan dilində estetikaya dair nəşr olunan kitablarda da dizayn sənətinin yaradıcılıq fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi olması və bu prosesdə rəsmnin böyük rol oynaması xüsusi olaraq nəzərə çatdırılır. Məhz belə bir mövqeyin nəticəsidir ki, keçən əsrin ikinci yarısından və yaşadığımız əsrin əvvəlindən başlayaraq yaradıcılıq fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi olan bədii yaradıcılığa və bununla bağlı uşaqlarda aşılması lazım gələn bacarıq və qabiliyyətlərinin xarakterinə, əsas istiqamətlərinə böyük əhəmiyyət verilmiş, məktəb, ailə yaradıcı müəssisələrin bu sahəyə xüsusi diqqət yetirmələrinin zəruriliyi göstərilmişdir.

«Uşaqlar erkən yaşlarından şəkil çəkməyə, plastilin və gildən müxtəlif əşyalar düzəltməyə, oxumağa, oynamağa, musiqi alətlərində çalmağa başlayırlar. 1,5 yaşdan 3 yaşına qədər olan dövrdə uşağın şəkil çəkməsi daha çox karandaşla oynamaqdır. 3-4 yaşlarında uşaq əşya təsviri çəkə bilir. Tədricən uşaq əşyaların formasını rəngini, böyüklüyünü və vəziyyətini daha tam və dəqiq verməyə başlayır. Əlbəttə o, şeyləri çox adi şəkildə çəkir, onun çəkdiyi şəkildə dərinlik olmur, təsvirlər müstəvi şəkildə olur»⁴.

Bu deyilənlər problemin bir sıra başlıca məsələləri üzrə tədqiqat aparan alimlərin, o cümlədən pedaqoq, psixoloq, sənətsünas alimlərin uzun illər apardıqları müşahidələrin, habelə uşaqların rəsm etmə fəaliyyətinin konkret nümunələr əsasında apardıqları təhlillərin nəticəsi kimi meydana çıxır.

Problemin belə cəhətini də yaddan çıxarmaq olmaz ki, rəsm etmə-təsviri fəaliyyət prosesi olmadan dizayn sahəsini də inkişaf etdirmək və bu sahədə müəyyən irəliləyiş əldə etmək mümkün deyil. Heç şübhəsiz, müasir dövrdə bu istiqamətdə tədqiqat apararkən bizə qədər deyilənləri, elmi-ixtisas ədəbiyyatında əks etdirilənləri də nəzərdən qaçırmmaq olmaz.

Unutmaq olmaz ki, müvafiq mütəxəssislərin uzun illər apardıqları müşahidələrin nəticəsi kimi irəli sürülən fikirlər uşaqların məktəbəqədər və kiçik məktəbyaşlı, habelə yeniyetməlik dövrünün bədii yaradıcılıq xüsusiyyətlərini daha əhatəli şəkildə öyrənmək baxımından da əlverişlidir.

Problemin ilk istiqaməti məktəbəqədər, kiçik məktəb yaşlı, həmçinin yeniyetmə yaşlı uşaqların təsviri yaradıcılığının, o cümlədən təfəkkür fəaliyyəti ilə bağlı cəhətlərə yönəldilir. Çünki uşaqların, kiçikyaşlı

⁴ Əzimova M.K. İbtidai siniflər üçün təsviri incəsənət proqramı. İbtidai sinif müəllimlərinin stolüstü kitabı. Bakı: Pedaqogika, 2001., s. 310

məktəblilərin və yeniyetmələrin təsviri fəaliyyətindəki nəzərə çarpan cəhətlər eyni zamanda təfəkkürlə, o cümlədən bədii təfəkkürlə əlaqədardır. Bu da məlumdur ki, «təfəkkür» anlayışının əsas mahiyyəti ilə bağlı verilən izah və şərhlərdə göstərilir ki, təfəkkürün ilk əlaməti də varlıqdakı, ətraf aləmdəki cisim və hadisələrin forma və məzmun etibarilə düzgün qavranılmasıdır.

Təfəkkür prosesində ayrı-ayrı əşya və obyektlərin inikası onlar arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri, bir sözlə əsas əlamətləri düzgün qavramaq prosesidir.

İnikas nəzəriyyəsinin mahiyyət açıqlamasında deyildi ki, «bizim duyğularımız, bizim şüurumuz xarici aləmin ancaq obrazıdır. Buna görə də özlüyündə aydındır ki, əks edən şey olmasa, inikas ola bilməz, lakin əks edən şey əks etdiriləndən asılı olmayaraq mövcuddur»⁵. Deməli, kiçikyaşlı məktəblilərin, yeniyetmələrin öz rəsmlərində və digər əl işlərində ətraf aləmdə gördüklərini real şəkildə təsvir etmələrinə çalışmaları ümumi idrak, inikas qanunlarına əsaslanır.

Kiçikyaşlı məktəblilərin əl işlərində, o cümlədən rəsm, quraşdırma, yapma üzrə əl işlərində həyatda gördükləri, müşahidə etdikləri əşya və obyektlərin müəyyən bir hissəsi, yaxud bütövlükdə görünən tərəfləri nəzərə çatdırılır. Bu təbii bir haldır. Çünki ətraf aləmin mikro və makro hissələri insanın şüurunda müəyyən iz salır və lazım gələn hallarda həmin əlamətlər təsvir və tərənnümünü tapır. Belə bir mövqe ümumi təfəkkür qanunları əsasında meydana çıxır.

Azərbaycanın görkəmli psixoloq alimləri, professorlar Əkbər Bayramov, Əbdül Əlizadə insanın həyatında, ümumi inkişafında mühüm rol oynayan təfəkkürün mahiyyətindən bəhs edərkən aşağıdakı prinsipial cəhətləri xüsusi olaraq diqqət mərkəzinə gətirirlər:

«Maddi aləmin dərk edilməsi duyğu və qavrayışdan başlanır. Lakin idrakın bu ilk mərhələsində gerçəkliyin cisim və hadisələri arasındakı mürəkkəb və çoxcəhətli əlaqə və asılılıqlar, onların mahiyyətini əks etdirə bilmir. Hissi idrak mərhələsində xarici təsir bilavasitə insan şüurunda konkret cisimlərin obrazlarının yaranmasına gətirib çıxarır. Həmin obrazlar fərdi səciyyə daşıyır. Bu mənada hissi idrakın verdiyi məlumat heç də həmişə dərin və düzgün olmur. Burada hissi idrak materiallarına əsaslanan təfəkkür müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

⁵ Qısa estetika lüğəti. Bakı: Azər nəşr, s. 180

Təfəkkür cisim və hadisələrin mahiyyətini, onlar arasındakı əlaqə və asılılıqların insan şüurunda ümumiləşmiş və vasitəli inkişafından ibarət olan idrak prosesidir»⁶.

Təfəkkürün əsas mahiyyət və tərifi rolunu oynayan bu şərh məzmunlu olmaqla öz növbəsində insanın şüurlu, yaradıcı fəaliyyətinin bir sıra başlıca cəhətlərini daha real şəkildə, həyatı mövqedən nəzərə çatdırır. Bununla belə, etiraf edək ki, ölkəmizin müxtəlif profilli ali təhsil ocaqlarında dərslük kimi istifadə olunan bu mötəbər mənbədə təfəkkürün növlərinin əsas mahiyyətindən bəhs olunarkən **bədii təfəkkürün** tərifi rolunu oynayan izahı qısa şəkildə aşağıdakı kimi nəzərə çatdırılmışdır:

«Varlığı obrazlı surətdə əks etdirməklə əlaqədar olan təfəkkürə bədii təfəkkür deyilir»⁷.

Göründüyü kimi, bu tərifi əsas mahiyyəti konkret şəkildə nəzərə çatdırsa da səthi xarakter daşıyır. Halbuki tərifi rolunu oynayan həmin şərhdə «varlığı » sözündən sonra «ətraf aləmdəki predmet və obyektləri, hadisələri incəsənətin ayrı-ayrı növ və janrları vasitəsilə obrazlı şəkildə əks etdirilməsi prosesinə bədii təfəkkür deyilir» kimi ifadə tərzinin verilməsi daha əhatəli və məqsədəuyğun olardı.

İmaş Hacıyevin elmi dövrüyyə üçün yeni olan, irəli sürdüyü “erqonomik təfəkkür” konsepsiyası da dizayn yaradıcılığı istiqamətində əhəmiyyət kəsb edir.⁸

Problemin elmi-ixtisas ədəbiyyatında qoyuluşu istiqamətlərini araşdırarkən belə bir cəhət tam aşkarlığı ilə nəzərə çapdı ki, uhaqların bədii təfəkküründə dizayn sənətinin inkişafı prosesləri ilə bağlı mühüm məsələlər demək olar ki, diqqətdən kənarda qalmış, lazımi şəkildə tədqiq olunmamışdır. Təəssüf doğuran cəhətlərdən biri də budur ki, uşaqların bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafında mühüm rol oynayan və təsviri fəaliyyətinin bir şəbəkəsini təşkil edən dizayn keçən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq rus dilində nəşr olunan elmi-ixtisas ədəbiyyatında da necə deyirlər öz adıyla deyil, «Xüsusi rəsm» (L.A.Vasilyevskaya M., 1984). «Məktəblilərin müasir interyer incəsənəti» (V.A.Qlinka, M., 1984) kimi adlandırılmışdır.

⁶ Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: Maarif, 1989, s. 284

⁷ Yenə orada. s. 306

⁸ Hacıyev İ.A. Azərbaycanda sənaye dizaynının təşəkkülü və inkişaf istiqamətləri. Bakı “Təknur” 2011, s.23-38

Dizayn sənətinin uşaqların bədii təfəkkürünün inkişafındakı mövqeyi və əhəmiyyəti isə Azərbaycan elmi-ixtisas ədəbiyyatında lazımi yer tutmamış, problemin mahiyyəti, habelə problemə bağlı fəaliyyət istiqamətləri işıqlandırılmamışdır. Mövcud vəziyyət isə aşağıdakı cəhətlərlə əlaqədar olmuşdur:

Birinci, dizayn sənətinə kull halında akademik mövqedən yanaşılmış, bu sahədəki fəaliyyət ən çox istehsalat, sənaye və məişət obyektləri, onların interyer tərtibatı ilə əlaqələndirilmişdir.

İkinci, dizayn sənətinin əsas komponentləri layihələşdirmək, çəkmək, planlaşdırmaq, rəsmətmə, kompozisiya qurma kompleks şəklində, vəhdətdə götürüldüyü üçün bunların uşaq, yeniyetmə fəaliyyətinə uyğunlaşdırılması nəzərdən qaçırılmışdır.

Üçüncü, dizayn sənəti üzrə uşaqların yaradıcılığında təsviri fəaliyyətində xüsusi yer tutan mövzu, forma seçmə, rəsmətmə prosesində kompozisiya qurma, quraşdırma, applikasiya, yapma məşğələlərinin inkişaf prosesləri lazımi şəkildə dəyərləndirilməmişdir.

Elmi-metodik araşdırmalar göstərir ki, dizayn sənəti üzrə fəaliyyət komponentləri bir-birilə sıx əlaqədardır. Onlar bir-birinə mahiyyət dolğunluğu əsasında qovuşduqları üçün sintetik sənət növü kimi də diqqəti cəlb edirlər. Buna görə də uşaqların bədii və texniki təfəkküründə dizayn sənətinin inkişaf proseslərini araşdırarkən həmin cəhətlər, daha doğrusu bir-birilə sıx bağlı olan komponentlər vəhdətdə götürülməli, onların yaradıcılıq nailiyyətləri kimi qiymətləndirilməlidir.

Birinci fəslin ikinci yarımfəsli *“Dizayn sənəti vasitəsilə uşaqların bədii təfəkkürünün inkişaf xüsusiyyətləri”* adlanır. Bu yarımfəsildə qeyd olunur ki, dizayn sənəti sintetik təbiəti ilə diqqəti cəlb edir. Buna görə də müxtəlif nəsilədən olan insanların, o cümlədən uşaqların və yeniyetmələrin bədii-estetik inkişafında mühüm rol oynayır. Əgər ən görkəmli rəssamların, heykəltəraşların həyat yoluna nəzər salsaq görürük ki, onlar sənət aləminə ilk uğurlu addımlarını məhz məktəbəqədər dövrdə atmış, böyük sənətə gedən yolun cığırına düşmüşlər. Uşaqlar hələ məktəbəqədər dövrdə, 3-5 yaşlarında çəkdikləri rəsmlər, quraşdırdıqları ev-evciklə, bağ-bağatla böyüklərin nəzər-diqqətini cəlb etməyə çalışırlar. «Hər bir uşaq kəşf olunmamış dünyadır», - deyənlər də haqlıdırlar. Doğrudan da müxtəlif yaş dövrünü keçirən uşaqların ətraf aləmə-təbiət və cəmiyyət hadisələrinə, ətrafda olan əşya və obyektlərə, ayrı-ayrı insanların peşələrinə, özlərini necə aparmalarına xüsusi maraq göstərmələri onların incəsənət sahəsindəki mövzu, janr seçiminə müsbət təsir göstərir.

Müşahidələr, əldə olan işlərin təhlili göstərir ki, məktəbəqədər dövrdə uşaqların əli qələm, karandaş tutduqları vaxtda, həmçinin ibtidai siniflərdə oxuduqları dövrdə ətraf aləmdə gördükləri əşya və obyektlərin şəklini çəkməyə onların formasını qurmağa daha çox meyl edirlər.

«... Uşaqlar şəkil çəkmək, yapmaq applikasiya ilə əldəqayırma oyuncaqlar hazırlamaqla məşğul olarkən xətlərin və rənglərin harmoniyasını başa düşməyi öyrənir, gözəllik haqqında təsəvvür alırlar»⁹.

Sitat şəklində istinad etdiyimiz bu fikirlərdə uşaqların bədii təfəkkürünün və bunun nəticəsi olan estetik fəaliyyətin müxtəlif cəhətləri əks olunmuşdur. İlk baxışda elə təsəvvür yaranır ki, həmin fikirlərdə erkən yaşlarında uşaqların rəsmətmə qabiliyyətinin, təsviri fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətləri nəzərə çatdırılmışdır. Bu doğrudan da belədir. Lakin uşaqların bədii fəaliyyətinin əsas cəhətləri kimi nəzərə çatdırılan həmin fikirlərdə dizayn sənətinin üsurları da nəzərə çarpır. Çünki dizayn sənəti mahiyyətinə, əsas komponentlərinə görə təsviri sənətlə-təsviri fəaliyyətlə sıx bağlıdır.

İstər məktəbəqədər, istərsə də kiçikyaşlı məktəblilərin, yeniyetmələrin təsviri fəaliyyətində dizayn sənəti üsurlarının nəzərə çarpması öz növbəsində belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, onlar planlaşdırma, layihələşdirmə, konstruksiyatmə, təsvirin imkanlarına xüsusi diqqət yetirmə kimi bacarıq və keyfiyyətlərlə dizayn sənətinə olan maraq və meyllərini nümayiş etdirirlər. Daha aydın olmaq üçün məktəbəqədər yaşlı (3-5 yaşında) uşaqlarla apardığımız təcrübənin gedişinə diqqət edək.

Birinci mərhələ. Uşaqlara müxtəlif ölçülü tikinti materialları (müxtəlif ölçülü, müxtəlif rəngli kiçik taxta lövhələr, ağac, gül-çiçək müqəvvaları, bəzək vurma üçün əlverişli materiallar) verilir.

İkinci mərhələ. Uşaqlara tapşırıqlar ki, onlar həmin materiallardan istifadə edərək insanların həyatı, məişəti üçün lazım olan yerlərin maketini hazırlasınlar.

Üçüncü mərhələ. Hazır olan işləri özləri qiymətləndirirlər.

Üç mərhələdən ibarət olan həmin təcrübə maraqlı nəticəyə gəlməyə, müvafiq fikir söyləməyə əsas verir. Belə ki, təcrübə prosesində iştirak edən 10 nəfər uşaqdan 3-ü bir otaqlı mənzilin, 4 nəfəri iki otaqlı mənzilin

⁹ Estetik tərbiyə. Bakı: Maarif, 1972, s. 310

maketini qurdu. Təcrübədə iştirak edən uşaqlardan 3 nəfəri isə oyun meydançasını yaratmağa üstünlük verdi.

Uşaqlardan 5 nəfəri mənzilə giriş yolunu xüsusi lövhələrlə göstərmiş və yolun kənarına güllər, yaşıl kollar «əkmişlər».

Mənzil quran uşaqlardan 2 nəfəri isə nədənsə bu cəhətə fikir verməmişdir.

Maraqlı cəhət budur ki, təcrübədə iştirak edən uşaqlar dizayn üsurləri ilə başa gələn bu işləri düzgün qiymətləndirdilər və unudulan cəhətləri də qeyd etdilər.

Uşaqların qısa, lakin mühüm əhəmiyyət kəsb edən cavablarından belə məlum olur ki, onlar quraşdırdıqları evlərin daha gözəl olmasına, qapı və pəncərələrin rəngbərəng naxışlarla bəzədilməsinə, orada giriş yollarının nəzərə çarpmasına xüsusi səy göstərmiş, öz «əsərlərində» dizayn üsurlərinin tətbiqinə nail olmuşlar.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, dizayn sənəti vasitəsilə uşaqların bədii və texniki təfəkkürünün inkişaf xüsusiyyətləri ilə bağlı istər məktəbəqədər, istərsə də kiçik məktəbyaşlı dövərində uşaqların bu cür işlərinə biganə qalanlar, onları adi uşaq məşğuliyyətinin nəticələri kimi qiymətləndirənlər də var. Bizə elə gəlir ki, problemə bu cür yanaşılmasına haqq qazandırmaq olmaz. Çünki, uşaqların erkən yaşlarından yuxarıda göstərilən istiqamətlərdə yaradıcılığa meyl etmələri öz növbəsində bədii təfəkkürün yaradıcılıq məhsullarına çevrilən nəticələri kimi qiymətləndirilməlidir.

Uşaqların əl işləri, dizayn sənəti sahəsindəki əl işləri, eyni zamanda dizayn tərkibli rəsm işləri xüsusi diqqət və qayğı obyektinə çevrilməlidir. Belə bir cəhəti də unutmaq olmaz ki, uşaqlar həmin işləri müstəqil yerinə yetirirlər. Mövzu, məzmun, forma, vasitə cəhətdən ahəngdarlıq yaradan işlərə uşaqlar, yeniyetmələr xüsusi diqqət yetirirlərsə, deməli, uşaq düşüncəsi, uşaq təfəkkürü yaradıcı mahiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın ikinci fəslə **“Dizayn sənəti üzrə məşğələlər uşaqların bədii və texniki təfəkkürünü və yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirən mühüm vasitə kimi”** adlanır. Dörd yarım fəsildən ibarətdir. *“Uşaqların bədii təfəkkürünün və yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafına dizayn xarakterli məşğələlərin təsir istiqamətləri”* adlanan birinci yarım fəsildə erkən yaşlarından başlayaraq uşaqlarda bədii marağın inkişafı və ətraf aləmdəki, o cümlədən evdə, ailədəki milli incəsənət nümunələrinə göstərdikləri marağın əsas xüsusiyyətləri, başlıca istiqamətləri üzərində dayanır. Təfəkkür fəallığından bəhs olunur.

Uşaq nə bilir ki, təfəkkür nədir? Onun təfəkkürü, o cümlədən bədii təfəkkürü hansı səviyyədədir? Bununla belə o, ilk anda götürdüyü hər hansı oyuncağın formasına, rənginə, hissələrinə xüsusi diqqət yetirir. Kim düzəldib? Nə üçün düzəldib? Mən də beləsinə düzəldə bilərəmmi? Bax bu suallar da həmin anda uşağı narahat edir. Heç şübhəsiz, bunları da təbii hal kimi qəbul etmək və təfəkkürlə əlaqələndirmək olar. Əgər təfəkkür ətraf aləmdəki cismin əşya və hadisələrin mahiyyəti, onlar arasındakı əlaqə və asılılıqların insan şüurunda ümumiləşmiş inikasından ibarət olan idrak prosesidirsə, deməli, uşaqlarda, yaxud məktəblilərdə baş qaldıran sualları da təbii saymaq və lazımı şəkildə dəyərləndirmək olar. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, respublikamızda həyata keçirilən təhsil islahatı ilə əlaqədar yaranan Milli kurikulumda məktəbəqədər dövrdən başlayaraq dizayn tərkibli təsviri fəaliyyət vasitəsilə uşaqların, məktəblilərin bədii təfəkkürünün, bu zəmində bədii yaradıcılığının inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Çox mühüm dövlət əhəmiyyəti kəsb edən bu mötəbər sənəddə deyilir:

«...Ətraf aləmdə baş verən hadisələrin zənginliyi və rəngarəngliyini şagirdlərə bədii təsvirlər (görüntülər, obrazlar) vasitəsilə əyani şəkildə aşılması onlarda gerçəkliyi daha dərindən dərk etməyə şərait yaradır.

Tarixən yaradılmış təsviri sənət əsərləri cəmiyyətin mənzərəsini şagirdlərə daha dolğun və obyektiv çatdırmaq imkanlarına malikdir. Təsviri incəsənətdə obyektivliklə bərabər, subyektivliyin mövcudluğu şagirdə fərd-cəmiyyət münasibətlərini dərk edib qiymətləndirməyə köməklik göstərir. Vizual özünüifadə insanın mənəvi və praktik tələblərinin ödənilməsini, şəxsiyyətin təbiətə və cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin edir¹⁰.

Bədii təfəkkür zəminində inkişaf edən təsviri fəaliyyətin məcmusu sayılan təsviri incəsənətin doğurduğu bədii-estetik hisslər, ayrı-ayrı görüntülər və obrazların təsiri eyni zamanda hər bir uşağı-məktəbli bilavasitə bədii yaradıcı əməyə təhrik edir. Şübhəsiz, belə bir fəaliyyətin mühüm tərkib hissələrindən biri də dizaynla əlaqədardır.

İkinci fəslin ikinci yarımfaslı “Məktəbəqədər dövrdə dizayn xarakterli məşğələlərin uşaqların bədii təfəkkürünün və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına təsir imkanları” adlanır. Qeyd olunur ki, məktəbəqədər dövr uşaq həyatının ən maraqlı və yaddaqalan dövrüdür.

¹⁰ Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: Təhsil 2008, s. 243

Ətraf aləmə, əhatəsində olan əşya və obyektlərə, müxtəlif xarakterili insanlara göstərilən maraq səviyyəsinə görə də bu dövr özünəməxsus xüsusiyyətlərilə yadda qalır. Uşaqların müxtəlif formaya, rəng çalarına malik olan əşyalara, obyektlərə maraq göstərmələri və özlərinin bacarıqları qədər onların təsvirinə çalışmaları məktəbəqədər dövrün ən maraqlı anlarıdır. Bu dövrdə əli karandaş, qələm tutduğu andan uşaqlar şəkil çəkməyə, plastilindən müxtəlif meyvə, tərəvəz, heyvan fiqurları düzəltməyə maraq göstərirlər. Rəngli kubiklərdən evciklər-evlər quraşdırırlar.

Məktəbəqədər dövrdə ailədə böyüyən uşaqların rəsmetmə, yapma, quraşdırma işlərinin səviyyəsini valideyinlər və ya böyük bacı-qardaşlar müəyyənləşdirir, müəyyən istiqamət verir, lazımi köməklik göstərirlər. Həç şübhəsiz, belə bir cəhəti vəziyyətdən çıxış yolu kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Məktəbəqədər dövrdə uşaqların təsviri və dizayn tərkibli fəaliyyəti ilə uşaq bağçaları, uşaqların və məktəblilərin yaradıcılıq sarayları, onların müvafiq bölmə-lərinin mütəxəssisləri məşğul olurlar.

Araşdırmalar göstərir ki, respublikamızda məktəbəqədər yaşlı uşaqların dizayn və dizayn tərkibli fəaliyyətilə bağlı xüsusi proqramlar, metodik vəsaitlər tövsiyələr hazırlanıb nəşr edilməyib. İstisna olaraq qeyd edilə bilər ki, İ.Hacıyev və M.Məmmədovanın müəllifliyi ilə işlənilmiş proqramdakı “Müxtəlif yaş qruplarında konstruksiyaetmə təliminin tədrisi metodikası” adlı bölmədə uşaqların bədii-texniki yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi mərhələlərinə yer verilmişdir.¹¹

Bununla belə, tədqiqat göstərdi ki, keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq məktəbəqədər müəssisələr – uşaq bağçaları və körpələr evləri üçün nəşr olunan tərbiyə proqramlarında uşaqların bədii təfəkkürünün, yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafında mühüm rol oynayan yapma, quraşdırma, applikasiya məşğələlərinə, onların müəyyən bir sistemlə davam etməsinə xüsusi fikir verilmişdir. Bu yarımfasildə 1973-cü ildən başlayaraq müxtəlif vaxtlarda nəşr olunan uşaq bağçasında tərbiyə və təlim

¹¹ İ.A.Hacıyev, M.İ.Məmmədova. “Təsviri incəsənət və onun tədrisi metodikası” fənnindən məktəbəqədər təhsilin pedaqoji və metodoloji ixtisası üçün proqram. Bakı, “Müəllim”, 2008, s.16

proqramları təhlil edilir, problem baxımından müvafiq təhlil və ümumiləşdirmələr aparılır, müvafiq tövsiyələr irəli sürülür.

İkinci fəslin *“Dizayn xarakterli məşğələlərin kiçikyaşlı məktəblilərin bədii və texniki təfəkkürünün və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına təsiri”* adlanan 3-cü yarımfəslində də problemin bir sıra başlıca cəhətləri üzərində dayanılır. Qeyd olunur ki, məktəbəqədər dövrdə olduğu kimi kiçikməktəbyaşlı dövrünü keçirən uşaqlar da təsviri fəaliyyətin müxtəlif növlərinə, o cümlədən dizayn üzrə ilkin yaradıcılıq işlərinə böyük maraq göstərirlər. Bu maraq bir də onunla şərtlənir ki, uşaq bağçalarından fərqli olaraq kiçikyaşlı məktəbliləri əhatə edən ibtidai siniflər üçün tədris proqramları ilə yanaşı, rəssam mütəxəssislər tərəfindən xüsusi dərsliklər və dərs vəsaitləri də hazırlanır.

Təsadüfi deyildir ki, hələ keçən əsrin ikinci yarısında rəssam Hüseyn Hüseynov tərəfindən I, II siniflər üçün hazırlanan «Rəsm» dərslikləri 1967-ci ildən başlayaraq fasilələrlə nəşr edildi. Onun rəssam-metodist Hidayət Ələkbərovla müştərək yaradıcılıq fəaliyyəti isə 1979-cu ildə III sinif üçün ilk «Rəsm» dərsliyinin geniş tirajla nəşr olunması ilə nəticələndi. Elə buradaca qeyd edək ki, həmin dərsliklərdə, habelə 2005, 2006, 2007-ci ildə nəşr olunan I-IV siniflər üçün yeni «Təsviri incəsənət» dərsliklərində kiçikyaşlı məktəbliləri bədii təfəkkür zəminində düşünməyə, yaradıcılıq axtarışlarında olmağa istiqamətləndirən müxtəlif xarakterli materiallar, idrakı tapşırıqlar verilmişdir.

Plastilindən və gildən müxtəlif formalı fiqurlar etmək-düzəltmək, kağız, karton və parça ilə işləməyin-quraşdırmağın, eyni zamanda ayrı-ayrı əşya və obyektlərin bədii tərtibatını verməyin başlıca məsələlərinə həsr olunan həmin materiallar, dizaynla bağlı təfəkkürü, dizayn üzrə yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirməyə imkan yaradır. Belə bir mövqe rəssamların uşaqların bədii-estetik fəaliyyətini daha ahəngdar şəkildə inkişaf etdirilməsi nəminə göstərdikləri səy və təşəbbüskarlıq fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır.

Müxtəlif formalı sadə əşyaların format üzərində düzgün yerləşdirilməsi, həmçinin dekorativ süjetli, naxışlı, plastik həcmli kompozisiyaların qurulması, müxtəlif üslublarda və materialda applikasiya kağız plastikası, tikmə, yapma və s. işlərlə kiçikyaşlı məktəblilərin əhatə olunması eyni zamanda dizayn üzrə yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına zəmin yaratmışdır.

Müşahidələr göstərir ki, kiçikyaşlı məktəblilər təsviri fəaliyyətin xüsusi və daha çox nəzərə çarpan növü olan quraşdırma məşğələlərinə böyük maraq göstərirlər. Bununla belə etiraf edək ki, bu maraq müvafiq

şərait və mühit yaradıldıqda xeyli qüvvətlənir. Daha aydın olmaq üçün kiçikyaşlı məktəblilərlə təşkil etdiyimiz quraşdırma məşğələlərinin mərhələlərlə gedişinə diqqət edək:

Birinci mərhələdə məktəblilərə (onların sayı 20 nəfər idi) müxtəlif həcmdə rəngli kubiklər, kərpiclər, karton və taxta lövhələr verdik.

İkinci mərhələdə həmin materiallardan nə düzəltmək istədiklərini öyrəndik. Ev tikmək, yol çəkmək arzusunda olduqlarını bildirdilər. Niyə məhz ev tikmək, yol çəkmək istədiklərini soruşduqda deyirlər ki, insanlar evsiz yaşaya bilməzlər. Həmin evlərin yolu da rahat olmalıdır.

Üçüncü mərhələdə insanlar onlara verilən materiallardan «ev tikməyə, yol çəkməyə» başladılar.

Dördüncü mərhələdə hər uşağın-məktəblinin quraşdırdıqları evlərə, çəkdikləri yollara baxış keçirildi. Məlum oldu ki, 20 nəfərdən 4 nəfəri 1 otaqlı, 10 nəfəri 2 otaqlı, 6 nəfəri isə 3 otaqlı ev quraşdırıblar. Qapı və pəncərələrin necə qoyuluşuna diqqət etdikdə isə məlum oldu ki, onlardan 8 nəfəri quraşdırdıqları otaqlara 1 qapı, 1 pəncərə, 12 nəfəri isə 2 qapı, 2 pəncərə qoymuşdular. Onlardan 4 nəfəri 1 otaqlı mənzil tikmək arzusunda olanlar idi. Digər 4 nəfərdən nə üçün quraşdırdıqları iki mənzilli otaqlara 1 qapı 1 pəncərə qoyduqlarını soruşduqda onlar bunun səbəbini işin tez başa gəlməsi və materiala qənaət edilməsi ilə əlaqələndirdilər.

İki otaqlı mənzil quraşdırıb orada 2 qapı, 2 pəncərə qoyan uşaqlar isə bu cür evlərdə adamların yaxşı yaşamasını əsas səbəb kimi göstərdilər.

Quraşdırılan evlərin divarlarının görünüşündə də müəyyən fərqli cəhətlər özünü göstərdi. Belə ki, 20 nəfərdən 11 nəfəri otaqların divarlarını eyni rəngli kubikdən hörmüşdülər. Qalan 9 nəfəri isə divarların quraşdırarkən rəngbərəng kubiklərdən də istifadə etmiş və bunun səbəbini kənardan həmin otaqların daha qəşəng görünməsi ilə izah etdilər.

Dizayn xarakterli bu cür məşğələlərdə birinci növbədə kiçikyaşlı məktəblilərin maraq və meylləri nəzərə çarpır ki, bu da çox mühüm məsələdir. Çünki hər hansı yaradıcılıq fəaliyyətinə başlamazdan əvvəl bu sahəyə xüsusi maraq özünü göstərmirsə, fəaliyyətin uğurla başa çatacağı qənaəti də şübhə doğurur. Maraq və meylin qüvvətli olması isə təfəkkür «qapılarını» açır, yaradıcı fəaliyyətin düzgün istiqamətlənməsinə zəmin yaranır.

Dizayn xarakterli quraşdırma məşğələlərində məktəblilərin bundan əvvəlki illərdə əldə etdikləri biliklər, təsəvvürlər daha aydın şəkildə nəzərə çarpır. Bu cür biliklər, təsəvvürlər yaradıcı fəaliyyətin düzgün istiqamətlənməsinə, bütövlükdə məzmununa müsbət təsir göstərir.

Nəhayət dizayn xarakterli quraşdırma məşğələlərində hər bir uşağın, hər bir məktəblinin yaradıcı qabiliyyəti üzə çıxır. Yaradıcı qabiliyyətlər öz növbəsində yaradıcı vərdişlərin inkişaf edib formalaşması üçün zəmin yaradır.

İkinci fəslin 4-cü yarımfəsli “*Dizayn tərkibli sujetli rəsmlər məktəbəqədər yaşlı uşaqların, kiçikyaşlı və yeniyetmə məktəblilərin bədii və texniki təfəkkürünün və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı vasitəsi kimi*” adlanır. Burada ilk dəfə olaraq problemlə bağlı bir sıra zəruri məsələlərin mahiyyəti üzərində dayanılır.

Tədqiqat göstərir ki, keçən əsrin 80-ci illərinin əvvəlində respublikamızda da uşaqların təsviri yaradıcılığına, rəsm vasitəsilə layihələşdirilən mədəniyyət evləri və saraylarını göstərən məktəbli memarların toplanışlarının keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Otuz ilə yaxın ötən müddət ərzində görülmə işlərə nəzər salarkən məlum olur ki, minlərlə uşaq, məktəbli bədii yaradıcılığın nümayişi meydanına çevrilən bu sənət ocağında mövzu, janr əsasına görə bir-birindən dəyərli, həm də dizayn tərkibli əl işləri ilə diqqəti cəlb etmişdir.

T.İsmayılov adına Uşaqların və Məktəblilərin Yaradıcılıq Sarayının «Uşaq dünyası» qalereyasının müxtəlif adda fəaliyyət göstərən dərəcələri məktəbəqədər dövrü də əhatə etməklə uşaqların, kiçikyaşlı və yeniyetmə məktəblilərin bədii və texniki təfəkkürünün məhsulu olan, mövzu, janr rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edən dizayn tərkibli rəsmləri nümayiş etdirilir.

Təsviri fəaliyyətin parlaq nümunəsi olan həmin işlərlə tanış olarkən belə bir cəhət tam aşkarlığı ilə nəzərə çarpır ki, dizaynla bağlı ən sadə görünən işlər belə həyatda, məişətdə istifadə edilən əşyalarla, yer, məkan mühiti ilə sıx bağlıdır. Problemin bu cəhətindən danışarkən etiraf etməliyik ki, təsvir edilən evin fasadının görüntüsündə, otaqların interyerlərinin özünəməxsus görünüşləri var. Bu da məlumdur ki, məişət janrında düşünülmüş bir kompozisiyanın qurulmasında hökmən dizayn üsulları da nəzərə çarpır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların dizayn təfəkkürü və fəaliyyəti iki başlıca istiqamətdə özünü göstərir. Bunlardan *birincisi* quraşdırma, yapma və applikasiya məşğələlərinə aiddir. Uşaqların əl işlərinin təhlili, təcrübə göstərir ki, bu istiqamətdə uşaqların quraşdırdıqları əşya və obyektlərdə onların öz əlavələri də olur. Yəni quraşdırdıqları evin, qapı-pəncərələrində, həyətin, yolun tərtibatında, forma və rənglərin seçilməsində özünəməxsus yanaşma tərzləri nəzərə çarpır.

İş fəaliyyət prosesində hər hansı əşya və obyektin ayrı-ayrı hissələrini hazırlayarkən və birləşdirərkən müvafiq texnoloji qaydaları ardıcıl şəkildə göstərməsələr də onların özlərinəməxsus haşıyyələri, ştrixləri hiss olunur.

İkinci istiqamət isə uşaqların müxtəlif mövzularda rəsmləri ilə əlaqədardır. Bu cür yaradıcılıq mövqeyi uşaqların təsvir etdikləri əşya və obyektlərə uyğun rəng seçimində, öz fantaziyaları əsasında çəkdikləri rəsmlərdə, düzəltdikləri oyuncaqla daha aydın şəkildə nəzərə çarpır. Maraqlı cəhət budur ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar göstərilən xarakterli əl işlərində öz mövqelərini, yanaşma tərzinin düzgün olduğunu sübut etməyə çalışırlar. Düzəltdikləri və boyadıqları oyuncaqlarda, çəkdikləri rəsmlərdə seçdikləri rəngin formaya uyurluğunu, daha gözəl göründüyünü müstəqil şəkildə izah etməyə çalışırlar. Dissertasiyanın sonunda tədqiqatın **nəticələri** və irəliləyən **təkliflər** aşağıdakı şəkildə nəzərə çatdırılır:

Elmi-ixtisas ədəbiyyatının, ensiklopedik lüğət-məlumat kitablarının təhlili göstərir ki, dizayn sənəti incəsənətin, estetikanın xüsusi sahəsi kimi keçən əsrin əvvəllərindən başlayaraq mütəxəssislərin, tədqiqatçı amillərin xüsusi diqqət mərkəzində olmuş, yaradıcılıq prosesindəki rolu, əhəmiyyəti üzərində dayanılmışdır. İstər rus və istərsə də Azərbaycan dilində estetikaya, sənət məsələlərinə dair nəşr olunan kitablarda dizayn sənətinin yaradıcılıq fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi olması və prosesdə rəsmnin xüsusi rol oynaması nəzərə çatdırılır. Məhz belə bir mövqeyin nəticəsidir ki, keçən əsrin ikinci yarısından və yaşadığımız əsrin əvvəllərindən başlayaraq yaradıcılıq fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi olan bədii yaradıcılığa və bununla bağlı uşaqlarda, məktəblilərdə aşılması lazım gələn bacarıq və qabiliyyətlərin xarakterinə, əsas istiqamətlərinə böyük əhəmiyyət verilmiş, məktəb və yaradıcı müəssisələrin bu sahəyə xüsusi diqqət yetirmələrinin zəruriliyi göstərilmişdir.

Müşahidələr, müxtəlif adda təşkil edilən müsabiqələr göstərdi ki, hələ məktəbəqədər dövrdə uşaqların çəkdikləri rəsmlər, quraşdırdıqları müxtəlif xarakterli oyuncaqlar, ev-əvciklər böyük sənət aləminə istiqamətlənmələrində mühüm rol oynamışdır. Unutmaq olmaz ki, həmin cəhətlər yaradıcı keyfiyyətlər uşaqların, o cümlədən müxtəlif yaş qrupuna aid olan məktəblilərin dizayn sənəti üzrə ilkin bacarıq və qabiliyyətləri ilə sıx bağlıdır. Çünki dizayn sənətinin mahiyyətindən, əsas komponentlərindən bəhs edərkən müəyyən bir əşyanın, mühitin məkan və formasını yaratmaq üçün öncə layihə xarakterli cizgilərlə işləmək, onların şəklini çəkmək müvafiq rəsmlər əsasında kompozisiya qurmaq lazım gəlir.

Müxtəlif xarakterli əl işlərinin təhlili göstərir ki, məktəbəqədər, kiçikyaşlı məktəblilər plastilin və gildən, rəngli kağızlardan müxtəlif əşya və obyektlərin yapma, quraşdırma, applikasiya vasitəsilə təsirini nəzərə çatdırmağa daha çox maraq göstərilər. Applikasiya, yapma, quraşdırma məşğələləri dizayn tərkibli yaradıcı işlər müxtəlif xarakterdə olsa da, onlar uşaqların, məktəblilərin bədii təfəkkürünü, yaradıcı qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Quraşdırma, yapma və applikasiya məşğələlərində istifadə edilən materialların müxtəlif forma, rəng çalarında olması onların eçtetik zövqünü inkişaf etdirir, yaradıcılıq meyllərini qüvvətləndirir. Məşğələlər prosesində istinad olunan materialların xarakterindən, təbii xüsusiyyətlərindən asılı olaraq uşaqlarda, məktəblilərdə müstəqil, yaradıcı şəkildə işləmək həvəsini daha da artırır.

Sınaq təcrübələri, müxtəlif deyərlərlə keçirilən müsabiqələr göstərir ki, dizayn tərkibli müxtəlif xarakterli quraşdırma, yapma, applikasiya məşğələləri kiçikyaşlı və yeniyetmə məktəblilərin bədii-texniki qabiliyyətlərinin inkişafında çox geniş təsir imkanlarına malikdir. Belə məşğələlərdə uşaqlar, məktəblilər təkcə bədii qabiliyyətləri nümayiş etdirməklə kifayətlənmir, eyni zamanda gördükləri işlər haqqında müstəqil fikir, mühakimə yürütmə bacarığına yiyələnirlər.

Məktəbəqədər, kiçikyaşlı və yeniyetmə məktəblilərin bədii və texniki təfəkkürünün, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafında respublikamızda 2005-ci ildən başlayaraq çox böyük həyati əhəmiyyət kəsb edən devizlərlə keçirilən müsabiqələrin də mühüm rolu var.

Azərbaycan Elektrik Şəbəkəsinin sponsorluğu ilə keçirilən «Elektrik enerjisinə qənaət», eləcə də Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin təşkilatçılıq dəstəyi ilə indiyədək 7 dəfə «Vergilər uşaqların gözü ilə» devizi üzrə keçirilən müsabiqələr, onların nəticələrini göstərən və müntəzəm olaraq nəşr edilmiş albomlar, orada əks etdirilən yüzlərlə sujetli rəsmlər dizayn xarakteri, dizayn istiqaməti ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat belə bir cəhəti də nəzərə çatdırır ki, respublikamızda nəşr olunan elmi-ixtisas ədəbiyyatında uşaq dizaynı, uşaqların dizayn yaradıcılığı ilə bağlı məqalələr dərc edilməmiş, bu sahədəki boşluq daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpmışdır. Problem dairəsində müəyyən dönüş yaratmaq, diqqəti cəlb edən uğurlar qazanmağ üçün aşağıdakı **təkliflərin** nəzərə alınmasını məqsədəmüvafiq sayırıq:

1. Tədqiqat belə bir qənaətə gəlməyi əsas verir ki, istər məktəbəqədər yaşlı uşaqları, istərsə də bundan sonrakı mərhələdə

kiçikyaşlı və yeniyetmə məktəbliləri əhatə edən təsviri incəsənət məşğələlərinin əsas mahiyyətini göstərən proqram və vasitələrdə öz əksini tapan quraşdırma, yapma, applikasiya məşğələlərinin *dizayn tərkibli işlər (yaxud məşğələlər)* adı altında verilməsi daha məqsədmüvafiq olar. Belə bir mövqe bu sahədəki boşluğun aradan qaldırılmasına və ayrı-ayrı tədqiqatçıların bu sahəyə üz tutmasına zəmin yaradar.

2. Uşaqların, məktəblilərin bədii təfəkkürünün, bədii-texniki yaradıcılığının məhsulu kimi meydana çıxan rəngarəng işlərin «Uşaq dizaynı» adı ilə verilməsi, müvafiq bölmə yaradılması həm uşaqların, həm də onların bədii-estetik tərbiyəsi ilə məşğul olan mütəxəssislərin maksimum fəallığına səbəb olar.

3. Unutmaq olmaz ki, dizayn sənəti vasitəsilə uşaqların bədii təfəkkürünün inkişafından, onların dizayn sənəti üzrə fəaliyyət istiqamətlərindən bəhs edərkən problemə yeni texnologiyalar baxımından yanaşmaq, bu sahədə mövcud iş təcrübəsinə əsaslanaraq müvafiq təsnifat aparmaq lazım gəlir. Bizə elə gəlir ki, indiki dövrdə mövcud vəziyyəti, uşaqların və kiçikyaşlı məktəblilərin, yeniyetmələrin əl işlərini əsas götürərək «uşaq dizaynı», «dizayn tərkibli əl işləri», «dizayn ünsürlü süjetli rəsmlər» terminlərini bədii-estetik terminlər kimi qəbul etmək zəruridir. Çünki dizayn sənəti həm professional, həm də həvəskar səviyyədə rəssamlıqla qoşa, müştərək şəkildə inkişaf etmişdir. Dizayn sənətini rəsmisiz, rəssamsız təsəvvür etmək nəzəri cəhətdən belə mümkün deyil. Təsədüfi deyildir ki, rəssam konstruktorları ingilislər dizaynerlər adlandırırırlar.

4. Dizayn sənətinin əsas komponentlərindən sayılan bədii və texniki layihələşdirmə, konstruksiya etmə də rəsmisiz, rəsmxətsiz mümkün deyil. Bu da məlumdur ki, dizayn sənəti və onun ayrı-ayrı sahələri öz mahiyyəti etibarilə texniki estetikanın zənginləşməsinə qüvvətli təsir göstərir. Məhz belə bir cəhəti nəzərə alaraq elmi-pedaqoji əsərlərin və müvafiq məqalələrin nəşrinə xüsusi diqqət yetirilməsi problemin nəzəri- praktik əhəmiyyətini daha da artırır.

5. Dizayn sənəti eyni zamanda mahiyyəti etibarilə üç mühüm vəzifənin yerinə yetirilməsinə – gözəlliyin və gözəllik ünsürlərinin həyata gətirilməsinə, ayrı-ayrı əşya və obyektlərin daha görünlü, cəlbedici olmasına, əmək, məişət ritminin artırılmasına səbəb olur. Buna görə də müxtəlif televiziya kanallarında, radio verlişlərində bu mərhələlərlə bağlı silsilə söhbətlərin aparılması indiki dövrün başlıca tələblərindən biri kimi dəyərləndirilməlidir.

6. Son illərdə uşaqların bu sahəyə artan marağını nəzərə alaraq müxtəlif devizlərlə yaradılan xüsusi rəsmlərin *dizayn tərkibli rəsm işləri* kimi qəbul edilməsi də məqsədmüvafiq sayılmalıdır. Əlbəttə, həmin termini *dizayn tərkibli süjetli rəsmlər* kimi də adlandırmaq olar. Bütün bunları isə *uşaq dizaynı* adı altında əhatə etmək yerinə düşər. Əgər ayrı-ayrı ensklopediyalarda, lüğət-məlumat kitablarında «Uşaq musiqisi», «Uşaq ədəbiyyatı», «Uşaq rəsmləri», «Uşaq mahnıları», «Uşaq turizmi», «Uşaq idmanı» kimi terminlər işlədilsə, deməli «Uşaq dizaynı» və bununla bağlı yaradıcılıq sahələri də elmi-ixtisas ədəbiyyatında öz yerini tutmalıdır. Belə bir mövqe heç şübhəsiz, problem dairəsində yaranmış boşluğun aradan qaldırılmasına uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətinin daha parlaq, obyektiv şəkildə üzə çıxmasına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu, başlıca müddəaları aşağıdakı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Dizayn sənəti və uşaqların bədii estetik təfəkkürünün inkişafı imkanları “Mədəniyyət dünyası” XX buraxılış, Bakı: ADMİU, 2010 s. 123-125
2. Dizayn üzrə ilkin bacarıqlar və uşaqların təsviri fəaliyyəti “Mədəniyyət, problemlər və perspektivlər. Doktorant və gənc tədqiqatçıların V elmi konfransı”, Bakı: ADMİU, 2011 s. 59
3. Uşaqların bədii təfəkkürünün və yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafına dizayn sənətinin təsir istiqamətləri “Elmi əsərlər”, XII buraxılış, Bakı: ADMİU, 2011 s. 172-175
4. Məktəbəqədər dövrdə dizayn xarakterli məşğələlərin uşaqların bədii təfəkkürünün və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına təsir imkanları “Məruzələr” AMEA, II buraxılış, 2012 s. 177-183
5. Dizayn sənətinin uşaqların bədii təfəkkürünün inkişafında mövqeyi və əhəmiyyəti “Mədəniyyət, problemlər və perspektivlər. Doktorant və Gənc tədqiqatçıların VI elmi konfransı”, Bakı: ADMİU, 2012 s. 71
6. Uşaqların bədii təfəkkürünün inkişafında dizayn xarakterli rəsmlərin əhəmiyyəti və rolu. Azərbaycan Beynəlxalq jurnal, № 105, 2012 s. 299
7. Особенности развития художественного мышления детей с помощью дизайнерского искусство. «Введение поиск», научный журнал Министерство образования и науки Казахской Республики, № 2, 2012 с. 299-305

**ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО
МЫШЛЕНИЯ И СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ
ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА С ЭЛЕМЕНТАМИ
ДИЗАЙНА**

Р Е З Ю М Е

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы и приложений, показывающих картины различных содержаний с элементами дизайна, нарисованные детьми, школьниками.

Первая глава диссертации называется «Позиция и важность элементов дизайнерского искусства в развитии художественного мышления и способностей детей». Эта глава состоит из двух параграфов. В первом параграфе указываются вопросы постановки проблемы в научно-педагогической литературе. Во втором параграфе отмечены способности развития художественного мышления детей посредством дизайнерского искусства.

Вторая глава диссертации называется «Занятия с элементами дизайна как важное средство, развивающее художественное и техническое мышление и творческие способности детей». Данная глава состоит из четырех разделов. В первом параграфе указываются направления развития художественного мышления и творческих способностей детей посредством занятий дизайнерского характера. Во втором, третьем, четвертом параграфах отмечается роль занятий дизайнерского характера, картин различного содержания в развитии художественного мышления и творческих способностей дошкольников, младших школьников, подростков и возможность их воздействия.

В конце диссертации доводятся до сведения заключения исследования и выдвигаемые предложения.

В альбоме, формируемом в качестве приложения к диссертации, отражены картины дизайнерского характера детей разных возрастов.

**CHANCES OF DEVELOPMENT OF ARTISTIC THINKING AND
ABILITY OF CHILDREN IN THE TRAININGS OF
DESCRIPTIVE ART WITH DESIGN COMPOSITION**

S U M M A R Y

The thesis consists of introduction, two chapters, conclusion, list of references and annexes containing the drawings of different contents of children and schoolchildren with design composition.

The **first chapter** of the thesis is called “The position and importance of the elements of design art in the development of the artistic thinking and ability of children”. This chapter consists of two paragraphs. The first paragraph highlights the description of the problem in the scientific and pedagogical literature. But the second paragraph brings into account the properties of development of the artistic thinking of the children through design art.

The **second chapter** of the thesis is called “Trainings of design composition as important means for development the artistic thinking and creative skills of the children”. This chapter consists of four paragraphs. The first paragraph mentions the directions of development of the artistic literary thinking and creative skills of the children through the trainings of design character. But the second, third and fourth paragraphs cover the role and effects of the trainings of design character and drawings of different contents in the development of the artistic thinking and creative skills of pre-school, underage children and teenage children.

The results of the research and forwarded proposals are brought into account at the end of the thesis.

And the drawings of design composition of the children with different ages are reflected in the albums in the form of annexes to the thesis.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ АКАДЕМИЯ
ХУДОЖЕСТВ**

На правах рукописи

АЙНУРА АБДУЛЛА кызы ГАШИМОВА

**ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО
МЫШЛЕНИЯ И СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ
ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА С ЭЛЕМЕНТАМИ
ДИЗАЙНА**

Специальность : 6217.01 – «Техническая эстетика и дизайн»
5801.01 – «Теория и методика обучения и
воспитания»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на соискание ученой степени доктора философии по
искусствоведению и педагогики

БАКУ – 2014

